

Анотації

Коляструк О. А. Деятельность Всеукраинского комитета содействия ученым в 1920-е гг.

В статье раскрывается деятельность Всеукраинского комитета содействия ученым в 1920-е гг., направленная, с одной стороны, на поддержку ученых и деятелей искусства в условиях послевоенного хаоса и демонтажа традиционных институтов социальной жизни, а с другой, на ее подчинение новой власти. Показаны основные направления работы Комитета: академическое продовольственное и денежное обеспечение, поддержка здоровья и работоспособности, пенсионное обеспечение, охрана жилищных прав.

Kolystruk O. A. Activity of all -Ukrainian committee of assistance to scientists in 1920s.

The article investigates the activity of all -Ukrainian committee of assistance to scientists in 1920s, which aim was, at one hand, to support scientists and artists under conditions of the post-war chaos and dismantling of conventional social institutions, and on the other hand, its submission to the new power. The main directions of the committee's work: food and financial security of the scientists, pension guarantees, protection of the essential rights.

О. О. Кривуля

ЖІНКИ І ПРОФСПІЛКИ В УСРР (1920-ті роки)

В умовах розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні, особливо останнім часом, акцентується увага на вирішенні соціальних проблем, у тому числі тих, які безпосередньо стосуються жінок. Крім органів державної влади та місцевого самоврядування на підприємствах та в установах ці питання намагаються розв'язати професійні спілки. Проте їм не завжди вдається успішно виконувати покладені на них функції. Вважаємо, що певною мірою, корисною для їх практики стане досвід організації роботи у вирішенні подібних проблем у роки радянської влади в Україні протягом 20-х років ХХ століття. Тому тема є актуальною.

У радянській історичній науці роль профспілок у житті жінок майже не досліджувалася. Деякі аспекти проблеми проаналізовані лише у монографії П. М. Чиркова [1], але у межах всього СРСР. У сучасній історичній науці проводиться багато

досліджень з історії профспілок та профспілкового руху 20-х років, але роль діяльності профспілок у житті жінок та їх членство у цих спілках досі не вивчалось, що і стало предметом нашої статті.

Метою статті виступає з'ясування організації роботи профспілок серед жінок та аналіз кількісних змін жінок — членів профспілок та жінок, яких обирали до профспілкових органів.

Роботою серед жіночого населення протягом 20-х років, крім жіночих відділів, займалися і профспілки. У 1920 р. жінвідділ ЦК РКП(б) доручив партійним фракціям профспілок виділяти робітників по роботі серед жінок у губернських та повітових профспілкових органах. А з 1922 р. парторганізації зобов'язані були обирати жінпрофорганизаторів до складу керівників профспілок. Жінпрофорганизатори у більшості не були вивільнені від іншої профспілкової роботи в оргвідділах і тому часто виконували подвійну роботу. Також вони обов'язково мали бути членами партії. Комуністки виконували завдання партії і контролювалися нею, а профспілки, принаймні на початку 20-х років, поки що володіли відносно свободою і керувалися резолюціями не лише партії, але й рішеннями зборів трудового колективу, який не завжди повністю погоджувався з лінією партії. Отже, “своя людина” у профспілках одночасно виконувала, крім прямих обов'язків, декілька функцій: по-перше, жінпрофорганизатор впливала на загальну роботу профспілок, постійно втручаючись у процес і намагаючись виконувати всі постанови та розпорядження партії; по-друге, на зборах трудового колективу проводила агітаційно-пропагандистську роботу, перевиховуючи окремих “неслухняних елементів”, про яких звітувала перед партією; по-третє, нарівні з представниками жінвідділу була більше наближена до працівників підприємства чи установи і мала більш тісний контакт з жінками та знала їх труднощі і, за необхідності, могла скористатися слабкими місцями жінок та, врешті-решт, отримати “потрібний” результат.

Центральний, губернські та повітові відділи по роботі серед жінок виділяли представників у профспілкові органи, які працювали інструкторами оргвідділів, фіксуючи увагу профспілок та їх відділів на роботі серед жінок, а також спостерігали за виконанням планів на місцях. Інструктори входили до Бюро фракції та у Президію Ради профспілок з правом дорадчого го-

лосу, а також до колегії місцевого відділу робітниць. Загалом робота профспілок із жіночими масами повинна була проводитись за взаємною згодою ВЦРПС і жінвідділу ЦК КП(б)У.

Жінки — члени профспілок, особливо на початку 20-х років, в основному були пасивними і не проявляли будь-якої вагомості громадської активності. Тому у профспілках проводилася спеціальна робота серед жінок. Проте протягом першої половини 20-х років не існувало єдиних організаційних форм роботи профспілок серед жінок. “На одних виробництвах ця робота доручалася жінорганізаторам партійних осередків, яких залучали до складу фабзавкомів для того, щоб вони за сумісництвом вважалися й профспілковими жінорганізаторами, на інших — жінорганізаторів виокремлювали з членів фабзавкомів, на третіх — робота серед жінок доручалася фабзавкомам у цілому”[2]. Але існувало директивне розпорядження секретаря ЦК РКП(б) Михайлова, секретаря ВЦРПС Томського та заступника завжінвідділу ЦК КП(б)У Голубевої (1922 р.), у якому визначалися особливості діяльності профспілкових органів у роботі серед жінок. У організаційній частині наказувалося через загальні збори проводити жінок до виборних профспілкових органів (фабкоми та його комісії, правління профспілок тощо); рекомендувалося вводити додатково жінок-практиканток для їх практичного ознайомлення з роботою профспілок та залучення їх до роботи у сфері охорони праці, культурно-просвітницьких закладів. За рішенням VIII Всеросійського з’їзду Рад у 1920 р. жінок обов’язково включали у кожну комісію фабрично-заводських місцевих комітетів (ФЗМК) та до правління рад. Для ознайомлення з особливістю роботи в них застосовували практику делегаток. Практикантки відвідували засідання профорганів з правом дорадчого голосу, входили до якогось відділу чи комісії і виконували окремі доручення з покращення умов праці, побуту, зміцнення дисципліни тощо. Після закінчення практики багатьох жінок, які зарекомендували себе з кращого боку, залишали працювати у профорганах, а деяких направляли на навчання до Вищої школи профруху. Внаслідок скорочення робочих місць за рахунок жінок як найменш кваліфікованих профспілки залучали їх до контролю за виконанням всіх циркулярів та інструкцій ВЦРПС та НКП щодо запобігання сваволі керівників підприємств, котрі звільняли жінок,

які не мали матеріальної підтримки з боку чоловіків та виховували дітей власними силами. Жінки повинні були наглядати за виконанням принципу “однаковий заробіток за однаковою працею”. У сфері охорони праці профспілкам рекомендувалося залучати жінок у якості інспекторів праці; зберегти інститут практиканток при інспекції праці; вводити жінок до комісії з охорони праці, щоб вони стежили за проведенням всіх норм з охорони жіночої та дитячої праці у державних та приватних підприємствах. У культурно-просвітницькій сфері профспілок зобов’язували направляти жінок до професійно-технічних шкіл, бронюючи за ними певну кількість місць, та на курси соціального виховання [3]. Так, наприклад, у кожній школі фабрично-заводського учнівства повинно було бути не менше 15 % жінок [4]. XIV з’їзд РКП(б) у грудні 1925 р. постановив перейти до планомірної підготовки кваліфікованих профпрацівників із жінок-робітниць шляхом організації спеціальних профшкіл і збільшення кількості в уже існуючих профшколах і курсах. Це завдання пов’язувалося з вирішенням соціально-побутових і культурно-психологічних проблем, котрі тримали жінку у колі домашньої роботи [5].

В середині 20-х років профспілки почали доручати роботу серед жінок фабзавкомам, а у 1926 р. на нараді завгубжінвідділами було чітко розмежовано жіночу роботу партійних осередків на підприємствах та профспілкових організацій. “Партосередки повинні були здійснювати керівництво всією роботою серед жінок на підприємствах і... організувати делегатські збори, партійну освіту та всі інші форми політико-виховної роботи серед жінок; залучення жінок до партії, комсомолу та інших громадських організацій. А фабзавкоми повинні були займатися питаннями підвищення кваліфікації робітниць, турбуватися про охорону їхньої праці та покращення побуту, проводити культурно-просвітницьку роботу серед жінок, залучати їх до профспілок” [6].

Одним з найважливіших завдань профспілок у 20-і роки була боротьба з безробіттям. Ця проблема стосувалася й жінок, які потерпали від безробіття у більшій мірі, ніж чоловіки. У 1924 р. питома вага безробітних жінок досягла 21 % від усіх працюючих жінок [7]. Тому у чисельних резолюціях з цього приводу зазначалося про усіякий захист жінок від сваволі ке-

рівників підприємств, про недопущення виселення жінок, яких звільняють із їхніх житлових приміщень, та можливості користуватися фабричними яслами до часу отримання іншої роботи, про ініціювання профспілками обговорення у відповідних органах питання про бронювання жіночої праці на виробництві, про заборону звільнення вагітних працівниць у випадку звільнення працівників однієї кваліфікації, про залишення на виробництві одиноких жінок, які мали дітей, про проведення профспілками кампаній з покращення умов жіночої праці (за цих умов рекомендувалося профспілкам збільшити штати інспекторів праці та ввести інститут асистентів), про введення у практику підписання договорів між профспілками та роботодавцями з метою введення рівної оплати праці чоловіків та жінок за однакову роботу, про приділення особливо пильної уваги до захисту праці жінок на приватних підприємствах [8].

У 1928 р. на нараді ВЦРПС було прийнято рішення про ліквідацію у профспілках апарату по роботі серед жінок, доручивши цю роботу профспілковим органам, що призвело до фактичної ліквідації напряму роботи профспілок по роботі серед жінок, оскільки конкретно за це завдання ніхто вже не відповідав.

Протягом 20-х років змінювалися й кількісні показники жінок — членів профспілок та жінок, яких обирали до профорганів. У профспілках жінок було значно більше, ніж у партії, оскільки їх членами могли ставати всі особи трудового колективу, як чоловіки, так і жінки.

Відсоток жінок, які брали участь у профспілковій роботі на початку 20-х років, був малим і подекуди він зростав у бік низових осередків. Вищі виборні органи профспілок майже взагалі не мали жінок у своєму складі як по важкій, так і по легкій індустрії. Загалом на 1924 р. серед усіх працюючих жінок у профрусі брали участь 21,2 %, а по відношенню до всіх членів профспілок жінки складали лише 15 % [9]. Вже у 1925 р. відсоток збільшився до 19,6 [10]. Але, незважаючи на помітний ріст кількості жінок — членів профспілок (до 1930 р. питома вага жінок — членів професійних спілок складала 50 — 60 % від загальної кількості працівниць), все одно такий відсоток участі жінок у профрусі був надзвичайно низький [11].

Таким чином, протягом 20-х років ХХ століття в УСРР профспілки на підприємствах та в установах займалися, крім

іншого, також і роботою серед жінок, що включала в себе як обрання жінок до профспілкових органів з метою їх подальшої діяльності щодо покращення умов праці та побуту, захисту прав жінок, проведення політико-виховної роботи серед жіночої частини працівників, так і залучення більшої кількості жінок до членства у професійних спілках. Загалом діяльність профспілок протягом зазначеного періоду мала позитивні результати, враховуючи складне соціально-економічне становище у країні. В цей час більше половини працюючих жінок стали членами спілок, а частина їх активно працювала у відповідних органах. Проте, на межі 20 — 30-х років профспілки почали розглядатися більшовиками як один із головних засобів здійснення власної диктатури і в результаті профспілки втратили свою природну роль захисників інтересів жінок-працівниць, перетворившись у опору тоталітарного режиму. Розпочата в цей час їх реорганізація сприяла перенесенню центру ваги в масовій профспілковій роботі на низові осередки. Розширення системи номенклатурних посад забезпечувало здійснення кадрової політики правлячої партії. Виборні профспілкові органи почали формуватися відповідно до рознарядок і вказівок партійних комітетів, які пропонували кандидатури осіб, котрі не впоралися з роботою у партійних та радянських органах. Це спричиняло низьку якість роботи профспілок, які у цей час практично не виконували вже своїх прямих обов'язків щодо захисту працюючих жінок.

У наступних дослідженнях слід проаналізувати роль профспілок у життєдіяльності жінок протягом 30-х років ХХ ст.; з'ясувати негативні моменти роботи профспілок серед жіночої частини працівників тощо.

Джерела та література

1. Чирков П. М. Решение женского вопроса в СССР (1917–1937 гг.). — М.: Мысль, 1978. — 256 с.
2. Чирков П. М. Вказана праця. — С. 73.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО). — Ф. 1, оп. 20, спр. 1554, арк. 34.
4. Державний архів Дніпропетровської області. — Ф. р-624, спр. 58, арк. 308.
5. Мовчан О. М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (20-ті роки). — К.: Інститут історії України НАН України, 2004. — С. 90.

6. Чирков П. М. Вказана праця — с. 73.
7. ЦДАГО. — Ф. 1, оп. 20, спр. 1860, арк. 23.
8. ЦДАГО. — Ф. 1, оп. 20, спр. 1558, арк. 91.
9. ЦДАГО. — Ф. 1, оп. 20, спр. 1860, арк. 23.
10. ЦДАГО. — Ф. 1, оп. 20, спр. 2274, арк. 29.
11. ЦДАГО. — Ф. 1, оп. 20, спр. 1573, арк. 36.

Анотації

Кривуля О. А. Женщины и профсоюзы в УССР (1920-е годы).

Анализируется работа профсоюзов среди женщин; приводятся количественные изменения женщин-членов профсоюзов и женщин, которых избирали в профсоюзные органы.

Krivulya O. A. Women and trend unions in the USSR in 1920s.

The article deals with the analysis of trade unions' activities among women. Change of numbers of women — members and women elected to the trade-union units is investigated.

О. А. Мельничук

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ТИМЧАСОВОЇ НЕПРАЦЕЗДАТНОСТІ В УСРР У 20-ТІ РР. ХХ СТ.

Страховання тимчасової непрацездатності на початок 20-х рр. ХХ ст. було одним із найпоширеніших видів соціального страхування в практиці всіх страхових організацій Європи. За даними німецьких лікарняних кас, на 100 застрахованих на рік припадало 37,7 захворювань із тимчасовою втратою працездатності. По окремих касах цей показник сягав майже 70 [1]. Дані радянської страхової статистики того часу цілком підтверджували такі ж показники. Зокрема, в 1924–1925 рр. кількість випадків тимчасової непрацездатності в СРСР сягала 68,5 захворювань на 100 застрахованих протягом року [2]. Не будучи палкими прихильниками соціального страхування, в умовах НЕПу, більшовики не могли залишити поза увагою такий важливий напрямок запобігання соціальних ризиків.

Проблема соціального страхування із тимчасової непрацездатності 1920-х рр. не була об'єктом спеціального дослідження, однак частково висвітлювалася у загальних працях із соціального страхування тих часів [3] та сучасних дослідженнях із